

Токтоналиев Т.К.

КЫРГЫЗ ЖАНА КОРЕЙ ТИЛДЕРИНИН АЛТАЙ ТЕОРИЯСЫНА
КАТЫШТЫГЫ

Токтоналиев Т.К.

СООТНОШЕНИЕ КЫРГЫЗСКОГО И КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА
К АЛТАЙСКОЙ ТЕОРИИ ЯЗЫКА

T.K. Toktonaliev

RATIO OF IN KYRGYZ AND KOREAN TO THE ALTAIC
LANGUAGE THEORY

УДК: 81.122.2/81.2

Макалада кыргыз жана корей тилдеринин алтай теориясына болгон катыштыгы изилденет. Кыргыз тилинде үндүүлөр таңдай күүсүнө жана эрин күүсүнө карай үндөшөт, ал эми корей тилинде үндөшүү ачык жана күңгүрт тыбыштарга негизделет. Кыргыз жана корей тилдериде морфологиялык жактан да окшоштуктар жана айырмачылыктар бар. Эки тилде тең род категориясы жок.

Негизги сөздөр: Полтова согушу, типологиялык окшоштук, Энесай, Орхон, татар тилдери, рун жазуулары, финн-угор, самоед, түрк, монгол, манчжур-тунгус, америкалык лингвисттер, состав лексикалык элементтер, ностра тилдери, фонологиялык, морфологиялык, синтаксистик, артикль, аглюнативдик, этиштин формалары.

В статье рассматривается соотношения кыргызского и корейского языка в теории алтайской группы языков. В кыргызском и корейском языках наблюдаются морфологические совпадения и различия. В обоих языках отсутствует категория рода.

Ключевые слова: Полтовская война, типологические совпадения, Энесай, Орхон, татарские языки, рунические письменности, финн-угор, самоед, тюрк, монгол, манчжур-тунгус, американские лингвисты, состав, лексические элементы, ностраческие языки, фонологический, морфологический, синтаксический, артикль, аглюнативный, формы глагола.

The article is considered with the relations between the Kyrgyz and Korean languages in the theory of the Altai group of languages. Morphological coincidences and differences are observed in the Kyrgyz and Korean languages. Both languages do not have a category of the genus.

Key words: Poltovo war, typological coincidence, Ene-say, Orkhon, Tatar languages, runic script, Finn-Ugric, Samoyed, Türk, Mongol, Manchur-Tungus, American linguists, composition, lexical elements, nostratic languages, phonological, morphological, syntactic, article, agglutinative, verb forms.

Алтай тилдер тобунун ториясы швед офицери Филип Иоганн Табберт Страленбергдин аты менен түздөн-түз байланыштуу экендигин жогоруда айтып кеткенбиз. Ал 1709-жылдагы Полтова согушунда туткунга түшүп, Шиберге-Энесайга сүргүнгө айдалат. Ал сабаттуу офицер болгондуктан, Миң-суу өрөөнүндөгү балбал таштардагы жазууга кызыгып, аларды кагаз бетине түшүрө баштайт. Ошол мезилде Шиберге барган улуту немец, табият таануучу Д.Г. Миссершмидт менен биргеликте рунн жазуулары боюнча бир

топ материалдарды топтошот да, 1730-жылы Стокгольмго кайтып келгенде “Das Nord and Ostliche Theil von Europa and Asia” деген эмгегин жарыялайт. Эмгекте Шибердин жана Орто Азия чөлкөмүнүн картасы көрсөтүлүп, отуз эки диалектиден мисал алынган, отуз беш сөз мисал катары берилген. Ф.И. Страленберг ал изилдөөсүндө негизги басымды Шибердеги түрк тилдеринин ортосундагы типологиялык окшоштуктарды аныктаган. Энесай жана Орхондогу таштагы жазуу эстеликтери жөнүндө маалыматтарды берип, фин-угор тилдерине: венгр, фин, вагул, черемис, пермяк, ватяс, остек тилдерин; түрк-татар тилдерине: татар, якут, чуваш тилдери деп; монгол-манчжур тилдерине: калмак, манчжур, тангут тилдери деп; тунгус тилдерине: тунгус, камасин, коряг, урал тилдери деп бөлүштүрөт, ошондой эле Карадеңиз менен Каспий деңизинин ортосундагы элдердин тили деп да бөлүштүргөн. Ф. Страленберг түркология илиминде алгачкы жолу “Татар тилдери” деген терминди колдонуп, Евразия тилдерине классификация берген. Швед офицери сүргүндө жүргөндө тапкан рунн жазууларын аздыр-көптүр саясатка айландырып жибергендигин көрөбүз. Анткени ал Энесайдан табылган жазууларды бул байыркы финн тилиндеги жазуулар болсо керек деген божомолду айтат да, биздин ата-бабалар ошол Энесайда жашаган болуу керек деген ойду кылтыйтат. Ошентип ошондон тартып XVII кылымда Энесайдан табылган рунн жазууларына кызыгуу артып, окумуштуулар ал жазууларды изилдөө аракетин башталган.

Бүгүнкү күнү алтаистика илиминде колдонулуп жүргөн “Урал-Алтай тилдери” деген терминдин экинчи бөлүгүн, тактап айтканда, “алтай-тилдери” деген аталышын биринчилерден болуп финн окумуштуусу М.А. Кастрен бөлүп көрсөткөн.

Ага чейин Абель-Ремюза 1820-жылдары жазган “Recherches sur les langues tartars” деген эмгегинде, 1936-жылы В. Шотт жазган “Tartares tatarische spracten” эмгектеринде Ф. Страленберг алгачкы жолу колдонгон, “Татар тилдери” деген терминди колдошушкан. Ал эми Раемус Раск 1834-жылдагы “Den skytiske Sproget” эмгегинде Ф. Страленберг салыштырган тилдердин арасына Арийге чейинки Испания жана Галлия, палеоазиат, Гренландия, Түндүк Африка, Азия, Европа, Кавказ тилдерин кошумчалоо менен “Скив тилдери” деп атаса, Макс Мюллер бул топту мындан да кеңейтип, Сиам, Түштүк Индия жана

Тибет тилдерин бул жакка ыйгарып, ага карата “Туран тилдери” деген терминди илим чөйрөсүнө алып чыгат. (Токтоналиев К., Жумалиев Ж “Байыркы кыргыз тили” Бишкек, 2017, 14).

Кастрендин кийин финн-угор, самоед, түрк, монгол, манчжур-тунгус тилдерине карата урал жана алтай тилдери деген аталыштар ажыратылып, колдонула баштаган. Кийинки кезде “Урал-Алтай тилдер тобуна” корей жана жапан тилдери кошулуп карала баштады. Азыркы учурда америкалык индеецтердин тилдерин да алтай тил тобуна кошуп кароо керектиги айтылууда.

Америкалык индеецтердин кайсы кылымдарда Америка континентине өтүп кеткендиги жөнүндө тарыхый жактан так маалыматтар жок. Бирок азыркы учурда америкалык лингвистер да америкалык индеецтердин тилин алтай бүлө тобуна кошуп жатышат. Себеби канча миңдеген жылдар мурда индеецтер Ала-Аска (Аляска) аркылуу Америка континентине өтүшкөн. Тарыхый маалыматтар боюнча алардын мекени Алтай, Түштүк Шибир болгон. Атүгүл алардын канынын генетикалык өзгөчөлүгү түрк-монгол элдеринин канынын составына дал келүүчүлүк бар. Бүгүн да индеецтердин тилинде байыркы кыргыз жана алтай тилдеринин лексикалык элементтери сакталып калгандыгы байкалат. Мисал:

Кыргыз тили	Индеец тили
Кайык, кесме	Chem
Кел	Kil
Таш	Tas
Балдыз	Baidiz
Бил	Bil
Булут	Pulut
Көк	Kok
Күн	Kun
Аңчы	Ah-чы
Тур	Tur
Бош	Vox

Демек, алтай тилдери теориясы - “тил бүлөсү” же “тил тобунун” аталышын тар мааниде алганда түрк, монгол, манчжур, тунгус тилдерин, кеңири мааниде алганда бул топко корей, жапан, индеец тилдерин кошуп кароого болот. Аталган тилдерди орток бир тилден келип чыккан деген теорияны колдоо менен алардын грамматикалык жакындыгын, өзгөчөлүгүн салыштырып изилдөөгө тийишпиз.

Бүгүнкү күндө алтай тилдери теориясына байланышкан пикирлердин ортосунда олуттуу айырмачылыктарга карабастан, Хольгер Педерсен атап кеткен жана Иллич-Свитыч өрчүткөн Ностра тилдери теориясы жогорудагы аталган маселени андан да арылатып, афразия, картвел, эламдравид, инд-европа, урал-юкагир, эскимос-алеут, алтай, корей жана жапон тилдери түбү барып бир өзөктөн келип чыгат деген ойду жактайт. Бул теория прото-алтай тилдер тобуна барып такалат. Аталган теория боюнча азыркы учурда колдонулган бир нече тил бүлөсү биздин эрага чейинки 14-10 миңинчи жылдарда бир эле тектеш тилден

келип чыккан, 8 миң жыл мурда алтай тил тобу аталган топтон бөлүнгөн.

И. Грунцель “Altay dillerinin Karsilastirmali Bir Grameri Tasiagi” (1895) аттуу эмгегинде өткөн кылымдын аягында пайда болуп кеңири тараган тил бүлөсүн кароо үчүн төрт ченемди негиз кылып алган: 1. Фонологиялык окшоштук, 2. Морфологиялык окшоштук, 3. Синтаксистик окшоштук, 4. Тийиштүү санда орток сөздүн табылышы. Башка тилчи-окумуштуулардын көз караштары да ушул критерийлерге негизделет.

Алтай тилдеринин бир топко кошуу, бир тилдик бүлөнү түзүү себептерин, өзгөчө, урал-алтай тилдерин инд-европа тилдеринен айырмалап турган негизги фонетикалык, грамматикалык окшоштуктары эстониалык Ф. Видемандын 1838-жылы жарыялаган эмгегинде (Über die fruheren Sitze der tshudischen Volker und ihre Sprachverwandtschaft mit den Volkern Mittelhochasiens) 14 пункт менен көрсөтүлөт: 1) Тыбыштардын үндөшүүсү бүткүл урал-алтай тилдерине жалпы мүнөздүү; 2) бул тилдерде грамматикалык род жок; 3) артиклер кездешпейт; 4) сөз өзгөртүүчү мүчөлөр менен ишке ашат; 5) атооч сөздөр таандык мүчө менен өзгөрөт; 6) этиштик формаларга бай; 7) Инд-европа тилдериндеги префикстердин ордуна аффикс колдонулат; 8) сын атоочтор зат атоочтордон кийин келет; 9) сан атоочтор сөздөрдөн кийин көптүк мүчө колдонулбайт; 10) салыштырмалуу, аблатив (-дан чыгыш жөндөмөсү) чыгыш жөндөмөнүн жардамы менен жасалат; 11) жардамчы этиштер колдонулат; 12) урал-алтай тилдеринин бир тобунда терс форма үчүн өзгөчө этиш бар; 13) суроо мүчөсү болот; 14) байламтанын ордуна этиштин формалары колдонулат (Токтоналиев К., Жумалиев Ж. “Байыркы кыргыз тили”, Б., 2017,26).

Бараноглунун ою боюнча да алтай тилдеринде аныкталган окшош элементтер мына булар: 1) үндөштүк закону; 2) артиклин жоктугу; 3) сөздөрдө роддун жоктугу; 4) бардык тилдердин аглюнотавдик болушу; 5) атоочтун таандык мүчө менен өзгөрүшү; 6) бардыгы этиштик формаларга бай келиши; 7) жардамчы элементтин дайыма негизги элементтен мурун келиши; 8) сан атооч сөздөн кийин көптүк мүчө уланбашы; 9) салыштыруунун аблатив аркылуу жасалышы; 10) терс форма катары айрыкча бир этиштик форманын турушу; 11) өзүнчө суроо мүчөсүнүн бар болушу, байламталардын ордуна этиштик формалардын колдонулушу.

Алтай тилдер тобуна түрк тилдери киргендиктен, кыргыз тили дагы алтай тилдер тобуна кошобуз. Кыргыз тилинде жогорудагы дээрлик бардык тилдик мыйзамдар дал келет. Ошондуктан кыргыз тилин “Урал-Алтай тил тобуна” кошууда күмөн жаралышы мүмкүн эмес.

Кыргыз тилинин байыркы тарыхы совет мезгилинде изилдөөгө алуу коркунучтуу болгон. Ага совет мамлекетинин идеологиясы жол да бербей, кыргыздар 1924-жылдан кийин гана жазууга ээ болуп, адабий тили калыптанган, ал эми V-VII кылымдардагы Орхон-Енисей жазуулары кыргыз тилине тиешеси жок деген бүтүм чыгарып келишкен. Атүгүл мындай ойду

аттуу баштуу тилчи илимпоздор да далилдегенге аракет кылышкан. Эгер кыргыз тилинин байыркы тарыхы жөнүндө сөз кылса, эскинин калдыгын көксөгөн улутчулдуктун ана башы болуп чыга келишкен. Ошол “улутчулдуктан” тайсалдап, кийинки эле чыгаан кыргыз тилчи-илимпоздору Б.М. Юнусалиев, С.Кудайбергенев, Б.Ө. Орузбаева ж.б. кыргыз тилинин байыркы тарыхына терең кирише алышкан эмес

Байыркы түрк жазмасын изилдеген кыргыз тилчи-окумуштуулары С.Сыдыков, Ч.Жумагулов тексттерди окуу менен гана чектелишкен.

Кыргыз тилинин байыркы катмарын, тактап айтканда, кыргыз тилинин фонетикалык, лексикалык бирдиктерин алтай тил бүлөсүндөгү тилдер менен салыштырып изилдөө иштери соңку мезгилде гана, башкача айтканда, 2000-жылдардан кийин башталды. Албетте буга чейин жогоруда айткандай байыркы кыргыз тилине байланыштуу С.Сыдыковдун “Енисей жана Таластагы рун жазуулары” (Бишкек, 2011) Ч.Жумагуловдун “Кыргызстандагы несториан-түрк жазуу эстеликтери” (XIII-XIV к.) (Бишкек, 2014), Н.Усеевдин байыркы жазма эстеликтерге арналган эмгектери, Г.Жаманкулова “Байыркы кыргыз тили” (Бишкек, 2016) К.Токтоналиев жана Ж.Жумалиевдин “Байыркы кыргыз тили” (Бишкек, 2017) ж.б. илимий монографиялар жарык көрүп келди. Аталган эмгектердин ичинен С.Сыдыковдун, Ч.Жумагуловдун, Н.Усеевдин жана Г. Жаманкулованын илимий эмгектери кыргыз тилинин байыркы жазууларына арналса, Т.Токтоналиев менен Ж.Жумалиевдин “Байыркы кыргыз тили” (2017) деген монографиясы гана кыргыз тилинин алтай тилдери менен катыштыгын изилдейт. Дегинкиси Кыргызстанда Алтаистика илими кийинки кездерде кеңири кулач жая баштады. Мындай көрүнүш кыргыз тилинин тарыхын изилдөөгө жакшы шарт түзөт.

Кыргыз тилинин тарыхы түрк тилдүү элдердин, андан арылганда, урал-алтай тилдер тобунун (монгол, тунгус-манжур, эстон фин, корей, жапан ж.б) тарыхы менен түздөн-түз байланышы бар. Муну биз алтай тилдеринин орток тилдик мыйзамдары менен далилдей алабыз.

Азыркы кыргыз тилиндеги тилдик мыйзамдар, кубулуштар тилдердин урал-алтай тобунун жалпылыгына үндөш. Тилдердин урал-алтай тобу эң байыркы мезгилде туптөлүп, кийин ар кандай аймактарда ар түрдүү элдер, тилдер менен ар кандай даражада байланышта болуп, узак мезгилдер бою тынымсыз өзгөрүп-өнүгүүгө дуушар болуп отурган. Анын натыйжасында бири-бирине жакын жана бири-биринен алыстап кеткен ар кандай тектеш тилдер тобу пайда болгон. Урал-Алтай тилдеринин көбүндө байыркы түпкү баба тилден бери сакталып келаткан, ошону менен бирге тилдик узак байланыштардын натыйжасында жаралган грамматикалык окшоштуктардын бар экендигин байкоого болот.

“Урал-Алтай тилдер тобу теориясын” жактаган илимпоздордун көпчүлүгү тилдин лексикалык катмарына эмес, тилдин фонетикалык жана грамматикалык мыйзамдарынын окшоштугунун натыйжасында

“урал-алтай тил тобу” деп бөлүштүрүшөт. Аталган теорияны жактаган окумуштуулардын көз караштары боюнча алтай тилдеринин типологиялык жакындыктары төмөнкү тилдик мыйзамдардан көрүнөт.

1. Фонетикада:

- үндүүлөрдүн үндөшүүсү (сингормонизм закону);

- үнсүздөрдүн ассимиляциялык жалпы закон ченемдүүлүктөрү,

- сөз негизиндеги жумшак үнсүздөрдүн туруктуулугу,

- сөз башында бир гана үнсүздүн болушу,

- лексикалык дифференцияланган маанилери бар сингармонистик параллелдердин болушу,

- башкы басымдын сөз айкашынын аныктоочусуна түшүшү;

2. Морфологияда:

- сөз жасоо жана сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдөгү аглютинациянын басымдуулугу,

- предлогдордун ордуна жандоочтордун колдонулушу,

- артиклдердин жоктугу,

- грамматикалык род категориясынын жоктугу,

- таандык категориянын болушу,

- салыштырима даражаны жасаганда чыгыш жөндөмө түзүлүшүнүн колдонулушу, ж.б.;

3. Синтаксисте:

- аныктоочу менен аныкталуучунун орун тартиби,

- аныктоочу сан атооч менен келгенде ээрчишүүнүн болбостугу,

- суроолуу конструкциялардын суроолуу бөлүкчөлөр менен жасалуусу,

- себеп багыныңкы сүйлөмдүн чакчыл жана атоочтук түрмөктөр менен алмашып айтылышы,

- логикалык объекттин табыш жөндөмөдө берилиши. (Баскаков, 1981, 30). Урал-Алтай тилдеринде мындай грамматикалык мыйзамдардын саны 33дөн ашат. Ошондуктан урал-алтай тилдеринин генетикалык өзөгү бир тилден чыккан деп эсептөөгө болот.

Кыргыз жана корей тилдери алтай тил тобуна кошулгандыктан, алардын төмөнкүдөй тилдик мыйзамдары окшош экендигине күбө болобуз:

Кыргыз тилинде орто кылымдан тартып (Орхон-Енисей жазууларын эске албаганда) 1927-жылга чейин, негизинен араб арибин пайдаланып келсе, корей тили XV кылымдарга чейин кытай иероглификасын пайдалаган.

Кыргыз эли 1928-жылдан 1940-жылга чейин латын графикасын пайдаланып келишип, 1940-жылы орус алфавитин пайдаланууга өтүшкөн. Кытай иероглифтери корей тилинин фонетикалык эрежелерине шайкеш келбегендиктен, 1440-жылы Седжон падышанын (1418-1450) буйругуна ылайык корей окумуштууларына корей тилинин жазмасынын түзүлүшүн иштеп чыгууну буйруган. Ал жазма “Хунмин Чоным” деп аталып, 28 тамгадан турган. Ал эми азыркы корей тилиндеги алфавит 40 тамгадан турат. Бирок белгилеп коюуучу нерсе, азыркы учурда да

газеталардагы жана илимий макалаларда кытай иероглифтери аралашып колдонгон учурлар жолугат.

Кыргыз тилинде да күндөлүк турмушта орус тилинин лексикасы көп колдонулат.

Тилдин үндөшүү (сингормония) мыйзамы жалпы эле алтай тил тобуна мүнөздүү көрүнүш болсо да, азыркы кезде түрк тилдеринде үндүүлөрдүн эрин күүсүнө баш ийип үндөшүүсү жалпы түрк тилдери үчүн мүнөздүү көрүнүш болуп эсептелбейт.

Үндүүлөрдүн эрин күүсүнө карай үндөшүүсү бүгүнкү күндө кыргыз, тоолуу алтай жана якут тилинде гана сакталып калган.

Белгилүү түрколог А.М. Шербак үндүүлөрдүн тандай күүсү эң байыркы доордо эле жаралган тыбыштык кубулуштардын бири деп эсептейт. (Шербак, Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970, 121).

Түрк тилдеринин ичинен кыргыз тилинде үндүүлөрдүн үндөшүүсү өзгөчө сакталып калган. Кыргыз тилинде үндүүлөр: а) тандай күүсүнө; б) эрин күүсүнө карай үндөшөт.

Корей тилинде үндөшүү жоон жана ичке үндүүлөргө негизделбестен, ачык жана күнгүрт тыбыштарга негизделет. Корей тилинде үндүүлөрдүн үндөшүүсү басым катары келет. Кыргыз жана корей тилдеринде, бардык түрк тилдериндей эле, басым сөздүн аягындагы үндүү тыбышка түшөт. Басымдын түшүшү жагынан кыргыз жана корей тилдери окшош. Бирок, корей тилиндеги басым добушка көз каранды.

Кыргыз жана корей тилдеринде морфологиялык жактан да окшоштуктар жана айырмачылыктар бар. Кыргыз тилинде кош сөздөр бар, ал эми корей тилинде андай сөздөр жолукпайт.

Кыргыз тилиндегидей эле корей тилинде да көптүк жана жөндөмө мүчөлөр бар. Кыргыз тилинде алты жөндөмө болсо, корей тилинде сегиз жөндөмө бар: 1) негизги жөндөмө; 2) атоо жөндөмөсү; 3) табыш жөндөмөсү; 4) илик жөндөмөсү; 5) барыш жөндөмөсү; 6) (жатыш) жергиликтүү жөндөмөсү 7) чыгыш жөндөмөсү; 8) жардамчы жөндөмө.

Кыргыз жана корей тилдеринде орус тилиндегидей род категориясы жок. Ошондуктан аял жана эркек экендигин сүйлөмдүн контекстине же сүйлөмдө айтылып жаткан ойго карата аныктайбыз.

Жыйынтыктап айтканда кыргыз жана корей тилдери генетикалык жактан түбү бир тилден келип чыккан жана грамматикалык мыйзамдары бири-бирине дээрлик дал келет. Кыргыз жана корей тилдеринин тектештигин терең изилдөө үчүн аталган эки тилдин фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрүн синхрондук жана диахрондук багытта салыштырып иликтөө зарыл.

Адабияттар:

1. Баскаков Н.А. Введение в алтайское языкознание. - М., 1982.
2. Баскаков Н. А. Ареальная консолидация древнейших наречий и генетическое родство алтайских языков. В кн.: Проблема общности алтайских языков. - Л., 1971.
3. Котвич В. Исследование по алтайскому языку. - М., 1962.
4. Суник О. Проблема общности алтайских языков. В кн: Проблема общности языков. - Л., 1971.
5. Сыдыков С. Алтай тилдериндеги номадалдык лексика. Китепте: Кыргыз тилинин тарыхый лексикасынын очерктери. - Б., 1991.

Рецензент: д.филол.н., профессор Абдувалиев И.